

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК АГЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті зроблена спроба осмислення місця та ролі громадських організацій у процесі політичної соціалізації. Зокрема, автор намагається виявити, як участь громадських організацій у виборчих кампаніях впливає на формування демократичних цінностей в українському суспільстві.

Ключові слова: демократичні цінності, виборчий процес, громадянське суспільство, громадські організації, політична соціалізація, агент політичної соціалізації.

В статті предпринята попытка выяснения места и роли общественных организаций в процессе политической социализации. В частности, автор пытается уяснить, как участие общественных организаций в избирательных кампаниях влияет на формирование демократических ценностей в украинском обществе.

Ключевые слова: демократические ценности, избирательный процесс, гражданское общество, общественные организации, политическая социализация, агент политической социализации.

The paper attempts to clarify the position and role of NGOs in the process of political socialization. In particular, the author tries to understand how public organizations involved in election campaigns affect the formation of democratic values in the Ukrainian society.

Keywords: democratic values, electoral process, civil society, NGO, political socialization, political socialization agent.

Постановка проблеми. Необхідність аналізу діяльності громадських організацій, для визначення яких вживають різноманітні терміни (громадські, неприбуткові, волонтерські, недержавні (НДО), неурядові (НУО) організації, або «третій сектор»), зумовлюється масштабами їх впливу на суспільство. Одним із показників впливів НУО є динаміка їх розвитку в процесі демократичних перетворень в Україні. Так, якщо у 1996 р. в Україні нараховувалося близько 1500 громадських організацій і тільки 50% з них виживали після двох років функціонування, то напередодні виборів 2002 р. було зареєстровано вже близько 30000 громадських об'єднань [6, с. 20, 26].

Інтерес до діяльності громадських організацій зумовлений також тим, що на відміну від інших агентів політичної соціалізації, які можуть впливати на суспільство неоднозначно, НУО послідовно сприяють формуванню у громадян демократичних цінностей. Наприклад, як і громадські об'єднання, впливовими агентами політичної соціалізації є політичні партії. Проте метою політичних партій є влада і задля неї вони часто з легкістю поступаються принципами демократії. Тому політичні партії не завжди є послідовними провідниками демократичних цінностей. Для громадських організацій демократія є умовою їх функціонування і стає їх метою. Адже тільки в умовах розвиненої демократії

громадяни мають справжню свободу та можливість створювати громадські організації та об'єднання та ефективно діяти задля реалізації власних інтересів.

Аналіз актуальних досліджень. Виборчі процеси в Україні знаходять адекватне відтворення в наукових публікаціях. Зокрема, значний інтерес викликає монографія І.О. Поліщука, у якій розкривається складний процес еволюції української електоральної традиції [5]. У роботах, які досліджують розвиток демократії в Україні [7], аналізують стан розвитку громадянського суспільства [6], розкрита динаміка розвитку громадських організацій, охарактеризована їх географія та сфери активності у суспільному житті. Особливий інтерес викликає цілий ряд публікацій [1, 6, 8, 9], робота М.В. Лациби [4], зокрема, які розкривають форми участі громадських організацій у виборчих процесах.

Отже, **метою статті** є осмислення місця громадських організацій у процесі політичної соціалізації, зокрема, з'ясування того, як участь громадських організацій у виборчих кампаніях впливає на формування демократичних цінностей в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Активність громадських організацій під час виборчих кампаній викликає особливий інтерес, тому що вона спрямована на здійснення контролю за діяльністю влади та політичних партій, які, згідно з досить розповсюдженою думкою, «не зацікавлені в проведенні чесних і прозорих виборів» [4, с. 4]. Відомо, що громадські організації в Україні не є суб'єктом виборчого процесу. Уже Закон про вибори до Верховної Ради УРСР від 27 жовтня 1989 року не передбачав прямого обрання депутатів від громадських організацій. Проте НУО знайшли форми участі у виборчих процесах. Діяльність громадських організацій у якійсь мірі впливала на перебіг виборчих процесів. Але, на наш погляд, найціннішим є вплив НУО на формування в Україні демократичних цінностей, зокрема, демократичної електоральної культури.

В Україні функціонують потужні громадські організації, які створені спеціально для участі у виборчих процесах, та такі, що виконують дотичні до виборів проекти. Найбільш спеціалізованою громадською організацією є Комітет виборців України (КВУ), який має всеукраїнську мережу осередків в усіх областях України. «Третій сектор» «піднімає планку» в оцінці виборчих перегонів, сприяє усвідомленню владою, партіями, громадянами того, яких змін потребує найголовніша демократична процедура – вибори.

Кожна виборча кампанія має власну специфіку, проте громадські організації завжди знаходять не просто власну «нішу» участі в них, а загострюють увагу громади на найбільш значущих, суспільно значущих проблемах. Виборчий процес у 2001—2002 роках розгортався в умовах відчутного зміцнення авторитарного режиму, зростання жорсткого тиску на ЗМІ та використання такого ганебного українського ноу-хау в сфері політичної цензури, як «темники». СБУ незаконно стежила за опозиційними журналістами та лідерами громадських організацій, прослуховувала їхні телефонні розмови. В той же час посилювався опір суспільства міцніючій авторитарії, оформилася

опозиція правлячому режиму на чолі з лідером виборчого блоку «Наша Україна» В. Ющенком, головою Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» Ю. Тимошенко, керівником СПУ О. Морозом. Акції громадянської непокори «Україна без Кучми», «Повстань, Україно!» по суті стали свідомим ненасильницьким протистоянням автократії та репресіям. Вони стали провісниками руху тотального опору існуючому режиму. На парламентських виборах чіткіше виявились політична поляризація українського суспільства. Донбас, Південь та Схід підтримували провладні сили та лівих, тоді як Правобережний Центр, Західний регіон віддавали перевагу опозиції та правим [7, с. 11].

Найбільш помітною організацією, яка здійснювала свою діяльність у виборчому процесі у 2001—2002 роках, був Комітет виборців України. Він здійснював масштабну інформаційно-аналітичну, просвітницьку діяльність. Так, тільки за три місяці 2002 р. активістами КВУ було здійснено понад 2,5 тис. візитів у місцеві осередки політичних партій та штаби кандидатів, 5,5 тис. поїздок за викликом у населенні пункти, відвідано близько 3 тис. заходів, пов'язаних з виборчою кампанією, та близько 4 тисяч засідань виборчих комісій усіх рівнів. З липня 2001 року по березень 2002 року КВУ виконував інтернет-проект «Політична Україна». Цей інтернет-ресурс був єдиним в Україні джерелом регіональної інформації. Новинна та аналітична інформація висвітлювала не тільки діяльність суб'єктів виборчого процесу, але і всі сторони соціального, економічного, політичного життя регіонів. В межах проекту була профінансована робота 25 регіональних кореспондентів, які щоденно наповнювали портал. Завдяки цьому проекту громадяни отримували достовірну інформацію в той час, коли ЗМІ переживали жорстку цензуру, встановлену кучмівським режимом, і фактично спотворювали її. КВУ лобював зміни до виборчого законодавства для формалізації статусу офіційних спостерігачів. Він проводив короткострокове та довгострокове спостереження за виборчим процесом. Довгострокове спостереження виявилось однією з найефективніших форм контролю, оскільки порушення принципів конкурентності здійснюється не в день голосування, а в період агітації (підкуп виборця, порушення правил агітації, застосування «адміністративного ресурсу»). Про резонанс такого спостереження свідчить те, що його результати були використані у звіті БДПЛ/ОБСЄ, де було дано оцінку виборам в Україні, та у відповідній резолюції Конгресу США [7, с. 65, 66].

У парламентських виборах 2002 р. коло НДО, які працювали над дотичними до виборів проектами, розширилося. Проводив просвітницьку роботу серед виборців, організував спостереження на виборчих дільницях, створював громадські приймальні Фонд регіональних ініціатив. Інститут відкритої політики здійснював аналітичний супровід роботи Української республіканської партії «Собор». Видане за його результатами дослідження доводило аномальність виборчих протоколів порівняно з реальними орієнтаціями електоральних груп, що пояснювалось масовими фальсифікаціями результатів виборів на користь прокучмівського блоку «За єдину Україну!».

Значний суспільний інтерес викликала моніторингова програма фінансування виборчої кампанії 2002 р., яка здійснювалася коаліцією НДО «Свобода вибору» разом із «Transparency International – Україна». За результатами моніторингу експерти зробили висновок, що виборча кампанія 2002 р. на 40% фінансувалася у незаконні способи [7, с. 67]. Це був новий напрямок діяльності "третього сектору", який в подальшому не розвинувся через складності методики подібних експертних досліджень та змін у регулюванні фінансування виборчого процесу. Комітет «Рівність можливостей» здійснював моніторинг стану дотримання принципу рівності можливостей суб'єктів виборчого процесу в доступі до ЗМІ. Фонд «Демократичні ініціативи» системно проводив соціологічні дослідження електоральної орієнтації українських громадян.

У грудні 2001 р. недержавні організації, які тим чи іншим чином були задіяні у виборчому процесі, створили Всеукраїнський громадський моніторинговий комітет (ВГМК). Він заявив, що здійснюватиме контроль за перебігом виборчої кампанії, інформуватиме громадян України та міжнародну громадськість про її відповідність нормам українського та міжнародного права. ВГМК заснував інтернет-ресурс «Виборчий монітор», який подавав інформацію про реалізацію демократичних процедур, про порушення виборчого законодавства. З метою організації скоординованої кампанії НУО для забезпечення демократичних та прозорих парламентських виборів 16–17 лютого 2002 р. ВГМК організував Форум громадських організацій України «Суспільство перед вибором», у якому прийняли участь близько 300 представників громадських організацій з усіх регіонів України [9, с. 2].

Зміст діяльності НУО у виборчому процесі 2002 р. об'єктивно сприяв опозиційним до режиму Л. Кучми силам, насамперед, блоку політичних партій «Наша Україна». Тому Адміністрація Президента України скористалася фінансовою залежністю НУО від зарубіжних інвесторів, щоб інспірувати звинувачення громадських організацій у заангажованості, у виконанні ними політичних замовлень іноземних донорів. Такі гучні заяви робили Е. Коваленко, Б. Бойко [7, с. 68]. Це підривало довіру суспільства до громадських організацій, відштовхувало деяких активних громадян від участі у їх діяльності.

Проте загальновідомо, що іноземні урядові та приватні установи, зокрема Міжнародний фонд "Відродження", фонд Конрада Аденауера, фундація "Каунтерпарт, Національний фонд підтримки демократії, Агентство міжнародного розвитку США, Канадське бюро міжнародної освіти, Британська рада, програми TACIS, Фулбрайт, IREX ProMedia та багато інших щороку виділяють Україні мільйони доларів допомоги, яка спрямовується на розвиток демократії. Тільки відомий американський фінансист і філантроп Дж. Сорос за десять років витратив на це понад 40 мільйонів доларів [6, с. 22].

Президентська виборча кампанія 2004 р. відбувалася в умовах широкомасштабного використання владою так званого «адміністративного ресурсу», створення нерівних можливостей для кандидатів в президенти, тиску на пресу, переслідування журналістів та широкого використання «темників»,

фальсифікації результатів виборів. У таких умовах громадські організації разом з чесними журналістами та небайдужими громадянами виступали чи не єдиним принциповим поборником чесних виборів. Проте і на громадські організації владою здійснювався тиск, що ускладнювало їх діяльність. Формами владного тиску на «третій сектор» стали масові перевірки податковими, сан-епідемічними, правоохоронними, пожежної охорони органами. Співробітники МВС та СБУ проводили з керівниками НУО «профілактичні» бесіди, під час яких попереджали, що можуть звинуватити у антидержавній діяльності. Задовго до виборів владні структури почали затягувати, або перешкоджати реєстрації НУО. Значній частині громадських об'єднань було відмовлено в реєстрації («Пора», «Чиста Україна», «Студентська хвиля», «Знаю!»).

Найбільш поширеною у Президентській виборчій кампанії 2004 р. була правозахисна, моніторингова, інформаційна та просвітницька діяльність громадських організацій. Основними формами участі громадських організацій було здійснення мобілізаційних проектів, спрямованих на активізацію, інформування виборців про їх права; правова підготовка членів виборчих комісій, спостерігачів; підвищення якості професійної підготовки суддів у галузі виборчого законодавства; проведення соціологічних досліджень; моніторинг виборчого процесу, порушень виборчого законодавства та доступу кандидатів до ЗМІ; участь в організації виборчого процесу, в роботі виборчих комісій; здійснення спостереження на виборчих дільницях в день голосування; паралельний підрахунок голосів; проведення екзит-полів.

Оптимізації діяльності громадських організацій сприяло створення коаліцій: «Новий вибір–2004», Комітет виборців України, «Пора», «Знаю!» Громадські об'єднання проводили масові акції, розповсюджували інформаційні та агітаційні матеріали для виборців, збирали кошти та надавали організаційну допомогу людям, що приймали участь в акціях громадянської непокори. Вони перевіряли списки виборців, виконували функції спостерігачів під час голосування та підрахунків голосів. Учасниками неформалізованих громадських об'єднань були люди, що мали активну громадянську позицію, прагнули до самореалізації в громадській діяльності.

Згідно з результатами опитування представників 60 громадських організацій, що брали активну участь у виборчих процесах 2004 року, вперше громадські організації змогли залучити значне фінансування з місцевих джерел. Кошти для здійснення акцій не тільки соціального, але і політичного характеру надавали бізнесові структури та політичні партії [4, с. 5–6]. Проте, основне фінансування участі громадських організацій у виборчому процесі здійснювали закордонні донори. Так, Міжнародний фонд «Відродження» з осені 2003 р. до 20.10.2004 надав громадським організаціям України на виконання виборчих проектів 1 201 904 доларів США [8, с. 1]. Фонд підтримував моніторингові коаліції громадських організацій, інформаційно-просвітницьку кампанію, ініціативи, спрямовані на захист прав виборців, проведення екзит-полів.

Парламентські вибори 2006 р. здійснювалися за новою, пропорційною системою і відбувалися у значно більш демократичних умовах, ніж попередні,

за загальним визнанням, були найбільш чесними та демократичними за всю історію незалежної України. «Адміністративний ресурс» якщо і використовувався, то не центральними органами влади, а місцевими, і вже не у попередніх масштабах. Помаранчова акція громадянської непокори змела «темники», журналісти виконували свій професійний обов'язок більш вільно. Діяли альтернативні, конкуруючі між собою джерела інформації, що надавало виборцю змогу робити власні висновки. Політична реальність спонукала громадські організації до пошуку нових форм участі у виборчому процесі.

Особливий вплив на зміну форм участі НУО у виборчому процесі мало переведення виборчої системи на пропорційні засади. Політичні партії, що стали єдиним джерелом формування парламенту та органів місцевого самоврядування, вели жорстку конкурентну боротьбу за владу, активно здійснювали агітаційну, рекламну діяльність, розповсюджували наочну агітацію (лозунги, партійні бренди, прапори, символіку).

Недержавні організації зберегли такі вже традиційні форми участі у виборах, як моніторинг ЗМІ, моніторинг порушень виборчого законодавства, екзит-поли. Їх здійснював Комітет виборців України, який став безперечним авторитетом, та багато інших громадських організацій, навіть таких, які за своєю основною діяльністю відсторонені від політичних процесів. Громадські організації та об'єднання відійшли від організації масових акцій, розповсюдження інформаційних та агітаційних матеріалів, перевірки списків виборців, виконання функцій спостерігачів.

Проте були започатковані нові цікаві напрямки діяльності громадських організацій і об'єднань. У межах виборчої кампанії здійснювався унікальний українсько-канадський проект «Розбудова демократії» за сприяння Канадського Агентства Міжнародного Розвитку та Міністерства внутрішніх справ України і особисто тоді міністра Ю. Луценка. Проект передбачав включення до обов'язкової програми підготовки працівників ОВС вивчення прав людини. До реалізації цього проекту спонукало збереження певних традицій авторитарного минулого, нагальна потреба в підсиленні процесу переорієнтації діяльності правоохоронців, у тому числі й працівників ОВС України на забезпечення прав та свобод людини, громадянина та сприяння розвитку громадянського суспільства [3, с. 5]. Це була реакція на таке використання кучмівським режимом міліції у попередніх виборах, яке навіть заважало людям її позитивно сприймати. Учасники проекту видали для працівників міліції хрестоматію та навчальний посібник «Забезпечення прав людини». Переважна більшість правоохоронців усіх рівнів, що супроводжували виборчий процес, отримала також практичні рекомендації з детальними поясненнями їх прав та обов'язків під час виборів, які покладає на них Конституція України та закони, та пройшли перепідготовку з цих питань. Проект виявив, що переважна більшість правоохоронців із задоволенням сприйняла відмову керівництва МВС від використання міліції у якості так званого «адміністративного ресурсу».

Мережа НУО здійснювала проект, спрямований на налагодження діалогу між виборцями та політичними партіями. Учасники проекту дійшли висновку,

що такий діалог є «єдиним надійним підґрунтям суспільного поступу та побудови в Україні правової держави, відповідальної перед громадянським суспільством» [1, с. 4]. У розпал виборчої кампанії НУО з'ясовували електоральні очікування виборців та порівнювали їх з обіцянками політичних партій. Реалізація проекту виявила, що далеко не всі політичні партії та блоки готові до діалогу із громадою, часто сприймають її з підозрою та недовірою. Лідером у відкритості та доступності став «Український Народний Блок Костенка і Плюща». Дещо відставали від нього «Опозиційний блок НЕ ТАК!», «Блок Юлії Тимошенко» та «Наша Україна». Найбільш закритими виявились Партія Зелених України, Партія «Віче», «Партія патріотичних сил України» та Партія регіонів. Серед парламентських партій найбільш відкритими, доступними та готовими до суспільного діалогу були БЮТ та НУ, а найбільш закритою та недоступною – ПР. Таким чином, НУО загострювали увагу суспільства на необхідності підтримувати діалог із суспільством [1, с.7–9].

Одним із найважливіших інститутів демократії є відповідальність політичних партій за виконання своїх передвиборчих обіцянок. Проблема відповідальності політичних партій в Україні завжди була дуже гострою. З огляду на це, започаткований Українським товариством фінансових аналітиків після виборів 2006 р. комплексний моніторинг, аналіз та оцінка виконання парламентськими політичними партіями своїх передвиборчих обіцянок у сфері економічного розвитку, конкурентоспроможності країни та її населення є надзвичайно важливим. Колектив експертів у галузі економіки та фінансів здійснює аналіз масиву законопроектів та законів фінансово-економічного спрямування, які були зареєстровані у перші півроку роботи нового парламенту. Дослідження висвітлює насамперед фінансово-економічні наслідки запропонованих та здійснених кожною партією законотворчих заходів. Аналіз спрямований на виявлення впливу законів і законопроектів на економічне зростання, реальні доходи населення, рівень податків та їх вплив на розвиток бізнесу, стан державного бюджету, можливість виникнення криз [2, с. 6].

Проведення системної, неупередженої та кваліфікованої оцінки законотворчої діяльності політичних партій надає громадянам інформацію про виконання передвиборчих обіцянок партій. Зазвичай виборці не мають такої систематизованої, узагальненої інформації про якість та характер діяльності обраних партій. Особливе значення має також те, що проект передбачає запровадження інституційних механізмів регулярного оприлюднення серед широкого загалу економічних наслідків законотворчих дій партій та їх відповідності передвиборчим програмам. Завдяки таким проектам НУО впливають на формування розуміння того, що є відповідальність політичних сил у демократичному суспільстві та механізми її реалізації [2, с. 7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, діяльність громадських організацій спрямована на дотримання демократичних принципів у виборчих процесах. Слід визнати, що НУО в Україні ще не мають таких ресурсів, щоб ефективно протистояти провладним структурам та політичним партіям у їх намаганнях спотворити демократичну процедуру

народного волевиявлення, або сфальшувати результати виборів. Про це свідчить виборча кампанія 2012 року, коли ЦВК через значні порушення визнала неможливим встановити результати виборів у п'яти випадках та запропонувала провести повторне голосування. Проте незаперечним є те, що саме за сприяння НУО в українському суспільстві все більше поширюються цінності демократії не тільки серед пересічних громадян, але і серед політичної еліти. Про це свідчать все ті ж вибори 2012 року, коли у оцінці результатів виборів громадська думка виходить із принципів демократії, а владі вже не вдається її проігнорувати.

Перспективи подальших наукових досліджень в межах окресленої проблеми є надзвичайно широкими. Україна просувається від авторитарного режиму до демократії не без складностей та перешкод. Негативно на цей процес впливає те, що для переважної більшості українських громадян демократія ще не є цінністю. На наш погляд, громадські організації є найбільш послідовними прихильниками, захисниками та пропагандистами демократичних засад організації суспільно-політичного життя. Від політичної науки очікується адекватне висвітлення ролі громадських організацій у формуванні демократичної політичної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альянс «Майдан». «Усвідомлення вибору – 2006»: Інтерактивне співставлення пріоритетних інтересів виборців та обіцянок політичних сил. — Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2006. — 64 с.
2. Аналіз законотворчої роботи партій, що прийшли до влади внаслідок парламентських виборів 2006 року: відповідальність законотворчої діяльності передвиборчим обіцянкам та її вплив на економічний розвиток і добробут населення України. Збірник аналітичних висновків дослідження. — К. : Б/в. — 248 с.
3. Забезпечення прав людини правоохоронними органами: Навчальний посібник/ [за загальною редакцією О. В. Тягла]. — Київ — Харків : АйБі, 2005. — 101 с.
4. Лациба М. В. Громадські організації на виборах / М. В. Лациба. — К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. — 56 с.
5. Поліщук І. О. Еволюція культури політичних виборів в Україні: Монографія / І. О. Поліщук. — Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. — 352 с.
6. Розвиток громадянського суспільства в Україні. — К. : Фонд «Європа ХХІ», 2002. — 60 с.
7. Розвиток демократії в Україні: 2001-2002 роки. — К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. — 304 с.
8. Сприяння справедливим і чесним виборам 2004. — К. : Міжнародний фонд «Відродження». — 57 с.
9. Форум громадських організацій України «Суспільство перед вибором» / Матеріали форуму. — К. : Міленіум, 2002. — 16 с.